

РЕЦЕНЗІЇ

*Л.І. Шевченко, д-р філол. наук,
О.І. Ніка, канд. філол. наук*

**ТИСЯЧОЛІТНЯ ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОСТУПУ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: Рецензія на підручник
В.М. Русанівського “Історія української літературної мови”. – К.:
АртЕк, 2001; 2-е доп. видання. – 2002. – 392 с.**

Прекрасна пластика і контур строгий,
Добірний стиль, залізна колія –
Оце твоя, Україно, дорога.

Микола Зеров

Підручник В.М. Русанівського належить до класичної академічної традиції в тому сенсі, що викладеній автором концепції становлення і розвитку національної літературної мови передусе наполегливий науковий пошук протягом багатьох років. Ще в 1965 році увага дослідника зосереджується на українських грамотах XV ст.¹. Пізніше джерела української літературної мови аналізуються вченим у численних роботах (“Польська ділова мова XVI – XVII ст.. як джерело вивчення її історичних взаємин з українською”, “Пам’ятки давньої української мови в архівах ПНР”, “К вопросу о языковом и диалектном членении языка восточнославянских деловых документов XV в.”, “Лексика чеського походження в староукраїнському перекладі Вісліцького і Краківсько-Вартського статутів”, “Ділова мова Волині і Наддніпрянщини”)².

Відамо належне авторові як у ґрунтовності аналізу досліджуваних пам’яток, так і в послідовності позиції щодо наукових узагальнень на основі текстів староукраїнської мови. Творчий доробок В.М. Русанівського постає науковою працею національно свідомого інтелігента, для якого важлива істина, незалежна від ідеологічної кон’юнктури чи моди.

Звернення до націомовних джерел писемності приводить до узагальнень – праць, що асоціюються в лінгвістиці з фундаментальними напрямками україністики. 1985 року

В.М. Русанівський публікує “Джерела розвитку східнослов’янських літературних мов”³, визначивши коло питань, що їх насамперед необхідно розв’язати досліднику, який звертається до витоків й еволюції літературної історії національної мови. Питання, котрі переконливо аргументовані в рецензованому підручнику, такі як взаємозв’язок писемної та живомовної традиції в літературних мовах слов’янських народів, взаємоперетинання й особливості етнокультурних ізоглос, необхідність обґрунтування літературної історії мови включенням її у простір національної культури та ін., здобули логічну й фактологічну завершеність уже в названій монографії.

Коли 1989 року за редакцією В.М. Русанівського виходить книга “Жанри і стилі в історії української літературної мови”⁴, ідеї вченого вже знають і поцінують в усьому світі. Утвердження української літературної мови (однойменний розділ монографії) артикулюється дослідником як факт історії українського слова, але реально є фактом наукової біографії вченого. Хронологічно в цей же період (1978 р.) В.М. Русанівський видає роботу “Народнорозмовна мова як джерело розвитку східнослов’янських літературних мов XVI – початку XVIII ст.”⁵, де з’ясовує засадниче питання національної лінгвістики про генетичну зумовленість процесуального становлення літературної мови від її народного коріння. Аспект названої проблематики становить особливий розділ у підручнику “Історія української літературної мови” і навіть точніше – є думкою, яка визначає цілісність концепції високої дидактики спеціального наукового знання, що ним є підручник. На нашу думку, студентів, який звертається до наукового тексту, дуже важливо ідентифікувати висловлені дослідником думки і аргументи з життєвими, моральними пріоритетами особистості. У цьому випадку доробок В.М. Русанівського слугує прикладом переконливості власного наукового досвіду для виховання майбутнього філолога.

Авторові належать численні роботи, в яких аналізується мовотворчість Тараса Шевченка⁶. Постать Кобзаря – основоположника нової української літературної мови – осмислюється в контексті історичного часу національної культури з погляду мотивації ролі патріотичної особистості для становлення і розвитку слова, ідеї, державності. З Тарасом Шевченком вчений пов’язує найвищі здобутки української художньої писемності нового часу, спадкоємність літературної традиції. Такий погляд на власну

культурну історію важливий для кожного, хто системно вивчає розвиток літературної мови українців, особливо важливий для молодих дослідників, які тільки формують власні уявлення про науковий світ, його цінності, ідеали й персоналії.

Наскрізна думка підручника – історія української літературної мови є історією стилів. Афористична теза, широко цитована мовознавцями, розглядається в концепції В.М. Русанівського виважено і перспективно. Стильовий розвиток мотивується історично-цивілізаційними особливостями літературної мови, розумінням її як складника інтелектуальних потенцій національного слова. Ці ідеї розвиваються автором протягом багатьох років. Рецензентам не можна оминати праць В.М. Русанівського, присвячених стилістичній проблематиці літературної мови⁷, де функціональний статус стилів зумовлено іманентною природою культури, здатністю мови до відповіді цивілізаційним викликам.

“Історія української літературної мови” В.М. Русанівського – це єдине нове видання в Україні, що на сучасній методологічній основі синтезує різноаспектні характеристики розвитку і функціонування літературної історії української мови: динаміку мовних норм, стилістичне вдосконалення, персоналізацію внеску мовної особистості тощо. У нинішній українській лінгвістиці підручник В.М. Русанівського виконує роль не лише спеціалізованої наукової літератури вузівського призначення, а ширше – і науково-теоретичного дослідження, в якому осмислюється формування і динаміка літературної історії української мови в концептах сучасної наукової думки.

Новітні парадигми гуманітарних студій, спрямовані на врахування когнітивних і комунікативних специфікацій, центробіжно тяжіючи до реконструйованої моделізації мовної особистості, визначають теоретичні основи дискурсивного аналізу сучасної та історичної проєкції української мови. З цього погляду історія української літературної мови є перспективною науковою галуззю, яка постає на перетинанні різновекторних координат – суспільно-політичного, соціального, культурного розвитку, що детерміновано зумовлює напрямки мовного поступу; інтелектуального та емоційного образу українського мовно-культурного простору, формованого представниками української духовної еліти; внутрішньомовними чинниками та ін.

Комплексний аналіз історично-мовного розвитку літературної мови розширює рамки детермінування мовних явищ, аксіологічно представляючи мовно-нормалізаторське і структурно-функціональне мотивування добору мовних засобів. У підручнику В.М. Русанівського враховуються функціональні принципи характеристики української літературної мови, специфіка її функціонування в донаціональну і національну добу.

Нові наукові підходи до аналізу мовних явищ зумовлюють мотивований перегляд традиційної класифікації української літературної мови за хронологічним критерієм. В.М. Русанівський запропонував якісно нову класифікаційну схему, яка враховує гетерогенність принципів у виділенні історично-мовних періодів і дозволяє переосмислити перехідні підперіоди, зв'язок різних періодів та ін. Зокрема, істотно переглянута автором підручника періодизація історії літературної мови від початків її існування до кінця XVIII ст. Так, період давньокиївської літературної мови дослідник аргументовано обмежує серединою XIII ст., а наступний період, що починається з другої половини XIII ст., логічно характеризує як період літературної мови післямонгольської доби⁸. Початок XVIII ст. градує староукраїнську літературну мову за тенденціями: набуття високого ступеня розвитку (XVII – перша чверть XVIII ст.)⁹ чи занепаду (з першої чверті і до кінця XVIII ст.)¹⁰.

Переосмислення періодизації історії української літературної мови, концептуальне теоретичне підґрунтя, уведення нового фактичного матеріалу, сучасна термінологія та ін. – це принципово важливі питання, що вивищують назване видання за науково об'єктивованою лінгвістичною аргументацією, виваженим інноваційним підходом, що репрезентує творчий авторський елемент. Оригінальна наукова концепція, вибудована на основі текстових репрезентацій української літературної мови і доповнена культурно-історичною мотивацією лінгвальних явищ, ураховує специфіку динаміки літературної мови в давній, новий і новітній періоди, роль іномовних впливів, статус церковнослов'янської мови української редакції в культурному просторі України тощо.

Двотомний “Курс історії української літературної мови” за редакцією І.К. Білодіда, “Історія української літературної мови” П.П. Плюща, “Історія української літературної мови” І. Огієнка, “Історія нової української літературної мови” В. Чапленка посіли належне їм місце в історії української лінгвістики. Нове видання

“Історії української літературної мови” авторитетного мовознавця підсумовує здобутки вітчизняної і зарубіжної україністики і славістики, визначає науково-методологічне підґрунтя, наукові пріоритети розвитку історичної лінгвістики в контексті тенденцій розвитку сучасної лінгвістичної думки в Україні.

Ураховуючи попередні традиції лінгвістичного вивчення історії української літературної мови, автор підручника уводить сучасні інтерпретаційні підходи до дискусійних і ще недостатньою мірою досліджених питань: мовної ситуації в Київській Русі, культурно-національного відродження в Україні у XVI – XVII ст., поцінування інтелектуальних здобутків покоління двадцятих років XX ст. в українському мовознавстві, представлення аспектології розвитку української літературної мови у 60-80-ті роки XX ст. та ін. Так, у процесі характеристики мовної ситуації в Київській Русі В.М. Русанівський замінює термін “давньоруська літературна мова”, що відрізняється багатоманітністю трактувань у лінгвістичній літературі, на цілком мотивоване визначення – “давньокиївська літературна мова”. Окреслення феномену давньокиївської літературної мови як наслідку мовної інтерференції мотивується авторською концепцією трьох функціональних стилів – “високого (конфесійна і ораторська література), середнього (мова літописів і художньої літератури) і зниженого (“Руська Правда”, грамоти)”¹¹.

“Історія української літературної мови” В.М. Русанівського містить сконденсований виклад тисячолітньої історії літературного розвитку української мови, список оригінальних текстів і наукову бібліографію, що дозволяє охопити загальну схему поступу літературної мови і продовжити наукове пізнання часткових питань.

Рекомендований як основний у практиці викладання і навчання у вищій школі підручник В.М. Русанівського витримав вже два видання (Київ, АртЕк, 2001; 2-е доп. видання, Київ, АртЕк, 2002).

Рецензувати науковий доробок академіка В.М. Русанівського і легко, і складно одночасно.

Складно, тому що коло проаналізованих питань, їх глибока аргументація, широка обізнаність в історичній дійсності різних епох української культури, властиві авторові підручника, потребують серйозної фахової розмови, ширшої за жанр нашої рецензії.

Легко, тому що звертається до праці людини, чий науковий і моральний авторитет у новій українській дійсності визначено роботами, що їх не можна ні заперечити, ні не помітити, ні залишити

на маргінесі культурної свідомості нації. Легко й тому, що життя і творчість дослідника завжди були пов'язані як із Національною академією наук України, так і з Національним університетом імені Тараса Шевченка. Саме в університеті В.М. Русанівський навчався в аспірантурі під керівництвом ґрунтового дослідника історії української мови П.Д. Тимошенка. Університетській молоді подаровано підручник, що є символічним і повчальним для нашого покоління мовознавців. Сподіваємося, що і для наступних.

¹Русанівський В.М. Українські грамоти XV ст. – К., 1965;
²Русанівський В.М. Польська ділова мова XVI – XVII ст. як джерело вивчення її історичних взаємин з українською // Славістичний збірник. – К., 1963. – С. 83-97; Він же. Пам'ятки давньої української мови в архівах ПНР // Мовознавство. – 1974. – № 6. – С. 30-31; Він же. К вопросу о языковом и диалектном членении языка восточнославянских деловых документов XV в. // Актуальные проблемы исторической диалектологии восточнославянских языков. – Днепропетровск, 1975. – С 11, 12; Він же. Лексика чеського походження в староукраїнському перекладі Вісліцького і Краківсько-Вартського статутів // Мовознавство. – 1978. – №6. – С. 23-30 (у співавторстві з Й.Ф. Андершем); Він же. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини. – К., 1984. – С. 180-220 (у співавторстві з В.В. Німчуком, К.С. Симоною, В.Ю. Франчук, Т.К. Черторизькою); ³Русанівський В.М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. – К., 1985; ⁴Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К., 1989; ⁵Русанівський В.М. Народнорозмовна мова як джерело розвитку східнослов'янських літературних мов XVI – початку XVIII ст. – К., 1978; ⁶Русанівський В.М. Світогляд і мова: До 175- річчя з дня народження Т.Г. Шевченка // Мовознавство. – 1989. – №2. – С. 3-11; Він же. Історична лексика в поезії Т. Шевченка // Мовознавство. – 1991. – №4. – С. 3-10; Він же. Народнопоетичний і індивідуально-творчий складники Шевченкової мови // Українська мова і література в школі. – 1992. – №3-4. – С. 36-40; Він же. І з Уманщини, і з усієї України (народнопоетичне джерело мови Т. Шевченка) // Мовознавство. – 1999. – №2-3. – С. 3-10; Він же. У слові – вічність (мова творів Тараса Шевченка). – К., 2002; ⁷Русанівський В.М. Співвідношення функціональних і експресивних стилів мови // Слово і труд. – К., 1976. – С. 73-81; Він же. Взаємодія мови публіцистичної і художньої літератури // Науково-технічний прогрес і мова. – К., 1978. – С. 120-137 (у співавторстві з М.М. Пилинським), Він же. Походження і жанри давньокиївської літературної мови // Мовознавство. III Міжнародний конгрес українців. – Х., 1996. – С. 130-135; ⁸Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К., 2002. – С. 43; ⁹Там само. – С.76; ¹⁰Там само. – С. 126; ¹¹Там само. – С.12.